

**РЕАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИЧНИХ РЯДІВ «ДУЖЕ ТОВСТІЙ»
І «ДУЖЕ ХУДИЙ» У ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ**

У статті розглядаються фразеологічні одиниці говірок Західного Поділля порівняно з іншими українськими. Метод структурно-семантичного моделювання дає можливість визначити територію побутування окремих фразеологічних одиниць, дослідити їх особливості.

Ключові слова і словосполучення: західноподільські говірки, фразема, фраземіка діалекту, ареалогія, структурно-семантична модель.

Діалектологія як наука має багаті традиції, вагомим внеском у її розвиток є чимала кількість праць, присвячених проблемам природи та семантики мовних одиниць, що функціонують у говірках і діалектах.

Особливо важливого значення надавав проблемам української діалектології І.Огієнко — записуванню говіркового мовлення та його теоретичному осмисленню [4; 5; 8]. Зауважимо, що і для сучасної діалектології актуальними залишаються систематизація та опис фраземіки всіх українських говорів.

Фраземіка є вдячним матеріалом для «дослідження соціо- та психолінгвістичних основ говіркової мовленнєвої виразності, для дослідження естетичної, емотивної та волюнтативної функції живого народного мовлення» [14, с.104], вона може слугувати джерелом історичної діалектології, допомогти розкрити «історичні закономірності розвитку фонетичної системи, граматичної будови і особливо словникового складу сучасної української літературної мови» [10, с.96].

Для українських дослідників залишається маловивченою діалектна фраземіка окремих ареалів, хоч визначено її сутність та місце в системі мови, критерії виділення [1; 11; 13]. У наявних розвідках, як правило, визначаються особливості вузьколокальних сталих висловів у порівнянні з фраземікою літературної мови на фонетичному, лексичному, граматичному, синтаксичному та стилістичному рівнях. Діалектні фраземи можуть різнитися від певних одиниць літературної мови не тільки компонентним значенням, а й семантикою. Відзначимо й різноаспектність у вивченні фразем-регіоналізмів: семантико-тематичний, структурно-семантичний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, лексико-граматичний і стилістичний.

Предметом нашого зацікавлення є сталі народні вислови на позначення зовнішніх рис людини, що побутують на території Західного Поділля.

Мета статті полягає у тому, щоб виявити структурно-семантичні моделі (далі — ССМ) фразем семантичних груп «дуже товстий», «дуже худий» у західноподільському діалектному мовленні, порівняти їх з

іншими українськими говорами. Аналіз фразем методом структурно-семантичного моделювання дозволить отримати нові дані щодо поширення та функціонування одиниць, які можуть бути екстрапольовані й на інші діалектні мікро- та мегаконтинууми.

Семантичний ряд «дуже худий»

Досить продуктивним у досліджуваних говірках є семантичний ряд «дуже худий», який помітно вирізняється широкою варіативністю компонентів. Як і в українській літературній мові, серед фразем цього семантичного ряду надзвичайно поширені компаративні конструкції.

Серед компаративних фразем презентована ССМ «худий + як + назва тонкого або вузького і довгого дерев'яного предмета». Утворені внаслідок порівнянь та отождоженень, ці вирази вживаються на позначення осіб – жінок і чоловіків. Наприклад: *худий як дошка* (Гр), *суха як доска* (Схк), *суха як тріска* (Зн), *тошча як тріска* (СУ), *худа як тичка* (Пл), *худа дрімба* (Др), *худий як тріска* (Пл), *худий як трісочка* (Лс), *худий як патічок* (Лс), *сухий як в'їла* (Зн), *худий як бадиллина* (Дн), *худий як дошка* (або: *скітка*) [12, 382].

ССМ «худий + як + вузький чи довгий предмет» наповнена такими зразками: *худа як бинда* (Зн); *тонкий як нитка* (Злч), *худий як глиста* (Зн), *сухе як глиста* (Чр), *доўге як глиста* (Чр).

З-поміж ад'єктивних фразем аналізованого ряду виявляється ССМ «живіт + прилип + до + назва органу = дуже худий». За цією моделлю згруповані вирази, які характеризуються широкою фонетичною, морфологічною та лексичною варіативністю. Наприклад: *живіт за'пайсі до кри'жії* (Цк), *живіт до с'тини при'лип* (Кс) / *живіт до спи'ни при'лип* (Вн), *живіт до хре'п'та при'лип* (Кр,Лс,МК,См), *живіт до хре'п'та при'сох* (Др,Км,Рх), *живіт до хре'п'та при'стаї* (Крм), *живіт до п'леч'ї* при'лип (Пл) / *живіт до п'леч'ї* при'лип (Др) / *живіт до п'леч'ї* при'лип (Шд).

Досить часто побутують вирази, що мають схожу мотиваційну базу, а саме: виділяють стан окремих частин тіла людини, які найбільше характеризують худизну. ССМ «є тільки (лише) + назва частини тіла = дуже худий»: *одні кос'тї да шк'їра* (Крч), *шк'їра і кос'тї* (Крм), *сам'ї ребра* (Крм), *лиш н'їс настави'їс'а* (Гв, Рх), *т'їл'ки вуха нат'агнулис'* (Ор), *тїл'ко бан'ки с'віт'аї'а* (Шд), *лиш к'їст'ки та'рахкаїт'* (Кс).

За іншою семантичною моделлю «що робити з кістками» побудовані такі фраземи: *к'їст'ками тр'їсе* (Зр), *к'їст'ками таракхо'тит'* (Крч), *к'їст'ками калатати* (Кд,Лс).

Семантичний ряд «дуже товстий»

Аналізовані фраземи мають прозору семантику, але демонструють найрізноманітнішу структуру: *ширша як доўша* (Крч,Кс), *виїшла з бер'є'її* (Кс), *запли'їла салом* (Зр), *як торба з гни'лиц'ами* (Др), *хоч ч'їном га'ти* (Крч), *їти як ш'тири ї'ку'ї* (Злч), *но'сити тел'бух п'ер'є'т со'бою* (Кд). Як і в попередніх рядах цієї ФСГ, активно побу-

тують і компаративні фраземи на позначення поняття «дуже товстий». Образність таких висловів здебільшого досягається порівняннями з великими предметами або всім відомими предметами чи особами товстої структури: *з'рубий їак тойтра* (Івн), *тойстий їак гарбуз* (СУ), *такий їак Борман* (Чр), *к'репкий їак кат* (Чр). Дві останні фраземи, на нашу думку, можна класифікувати подільськими, не зафіксованими словниками інших говірок.

ССМ «товстий + як + назва великого предмета домашнього побуту» наповнена такими прикладами: *тойста їак баріла* (Крм), *їак вантух* (Кр), *їак те'ребух* (Кр), *їак подушка* (Зн).

ССМ «як + назва будівлі (або частини будівлі) = дуже товстий» репрезентована мовними одиницями, що чітко прикріплені до жіночої статі: *їак стодола* (Кс), *їак кошара* (КК).

Однією з найпоширеніших у слов'янських мовах є виділена у західноподільських говірках ССМ «товстий(а) + як + велика свійська тварина»: *з'рубий їак буґай / бик* (СУ), *тойста їак корова* (Злч).

Отже, досліджувані семантичні ряди, які мають між собою системний антонімічний зв'язок, є досить продуктивними в західноподільському мовленні й характеризують здебільшого негативні ознаки. Поруч із власне діалектними загальноукраїнські фраземи досить активно і різнобічно варіюються в говірках, що побутують у сучасному мовленні подолян.

Зафіксовані ізофраземи українського ареалу, які наповнюють досліджувані фразеосемантичні ряди, характеризуються чітко вираженим емоційно-експресивним забарвленням і дозволяють виявити структурно-семантичні моделі як інваріант певного фразеологічного ряду.

Семантичний ряд «дуже худий»

На матеріалі українського говіркового мовлення виявлено модель «є тільки (лише) + назва частини тіла = дуже худий» за наявними матеріалами характеризується активним побутуванням у дистантних зонах південно-західного наріччя: *зах.под. од'н'ї кос'т'ї да шк'їра* (Крч), *шк'їра і кос'т'ї* (Крм), *сам'ї ребра* (Крм), *лиш н'їс настави'їс'а* (Ів, Рх), *тіл'ки вуха нат'агнулис'* (Ор), *тіл'ко бан'ки с'віт'ац'а* (Шд); *закарп. оста'лис'а на не'му шку'ра та кости* [6, II, к.144]; *лемк. сама' ру'ка — сама' но'га* [2, с.117], *лем кість а ско'ра / ко'жа* [там само, с.65], *лем ву'ха стырча'ть кому* [там само, с.36], *лем но'гы теле'мба-вуть кому* [там само, с.91]. Наповнення моделі відбувається завдяки зміні іменникового компонента та прояву імпліцитності.

Модель «худий + як + назва тонкого або вузького і довгого дерев'яного предмета = дуже худий» репрезентована у південно-західному та південно-східному наріччях: *под. худий як дошка* (або: *скітка*) [Номис, 382]; *зах.под. худий їак дошка* (Гр), *суха їак доска* (Схк) / *суха їак тр'їска* (Зн), *тошча їак тр'їска* (СУ), *худа їак тичка* (Пл) / *худа їак дрімба* (Др), *худий їак тр'їска* (Пл) / *худий їак тр'їсочка* (Лс) / *худий їак пати'чок* (Лс), *сухий їак з'їл'а* (Зн), *худий їак баді'лина* (Дн); *лемк. су'хий як шк'ї'на* [2, с.174], *сухий як терлі-*

ця [там само, с.132], *вы'зерать як гра'блі* [там само, с.43]; с.-наддніпр., *слобож. тонкий як бадиллина* [16, с.11]; сх. степ. *сухий як тріска* [3, с.174], *як щепка* [там само, с.180]; сх. *слобож. тонкий йак лозина* [9, с.8]. Найвищий рівень фразеоглоси зафіксовано у західноподільському ареалі. Іменникові компоненти «тріска» та «гілляка» утворюють південно-західно/південно-східну внутрішньомодельну ізоглосу. Решта виявлених ізоглос характеризується ареалогічною релевантністю.

Модель «худий + як + вузький чи довгий предмет = дуже худий» активно варіюється в говірках Західного Поділля і має ареальну проекцію в дистантних зонах південно-західного та південно-східного наріччя: *зах.под. худа йак бинда* (Зн), *тонкий йак нитка* (Злч); *лемк. сухий як цев'рка* (нитка) [2, с.141], *тоненький як стру'на* [там само, с.129], *як вытряше'на цигаре'тля* [там само, с.141]; сх. степ. *як нитка слабкий* [3, с.156], *як колядна свічка* [там само, с.168], *суха як таранька / тарань* [там само, с.174]. Образний конкретизатор *цигаретля* є релевантним лише для лемківських говірок.

Семантичний ряд «дуже товстий»

Модель «товстий + як + назва великої вгодованої тварини = дуже товстий» виявляється у дистантних зонах південно-західного та південно-східного наріччя: *зах.под. г'рубий йак бугаї / г'рубий йак бик* (СУ), *тоўста йак ко'рова* (Злч); *закарп. тучный, як кормник* (відгодований кабан) [6, III, с.407]; *лемк. тучный як па'ця* [2, с.99], *як карма'тський медві'дь* [там само, 83]; с.-наддніпр. *товстий як ведмідь* [16, с.21]; степ. *ситий як чабанський віл* [16, с.25]; сх. степ. *як боров; як кабан вгодований / здоровий* [3, с.144]; *слобож. гладкий, як гуска / дрофа* [15, с.197]. Фраземи з образним конкретизатором *ведмідь* утворюють внутрішньомодельну ізоглосу.

Отже, аналізована модель зафіксована в переважній більшості зон, має прозору семантику. Варіювання відбувається у межах діалектної лексики різних ареалів (*свиня – паця – кабан – хряк – кормник – боров*). Інноваційний характер має фразема з образним конкретизатором *бегемот* (невідомий для давніх джерел); завдяки компоненту-приметникові ареалогічно релевантним є вираз *як карпатський ведмідь*.

Модель «товстий + як + назва великого предмета домашнього побуту = дуже товстий» репрезентована у південно-західному та південно-східному ареалах: *зах.под. тоўста йак ба'ріла* (Крм), *йак вантух* (Кр), *йак те'ребух* (Кр), *йак подушка* (Зн); *лемк. тлусный як бочка* [2, с.23]; *слобож. товстий як міх* [16, с.94]; сх.слобож. *як колода* [3, с.149], *як лава* [там само, с.151], *як тумба* [там само, с.175], *тоўстий йак стоўпига* [9, с.8].

Модель «гладкий + як + назва великого або круглого продукту харчування = дуже товстий» простежується у південно-західних та південно-східних говорах: *под. повний, як гоїрок; зах.под. тоўстий йак гарбуз* (СУ); *закарп. такий круглий, йак ор'шоук* [6, III, с.289]; *лемк. добра грудка сира* [2, с.44], *губий як стокілова конзе'рва* [там само, с.70]; сх.степ. *як памтушка / як пиріг* [3, с.100].

Модель «як + назва будівлі (або частини будівлі) = дуже товстий» репрезентована мовними одиницями, чітко прикріпленими до певної статі, і виявляється у південно-західному та південно-східному ареалах: *зах.под. йак стодола* (Кс), *йак кошара* (КК); *лемк. баба як комин* [2, с.18]; *слобож. здоровий, як сарай* [15, с.205]. Маємо приклад чіткого розмежування фразем на позначення оцінної характеристики жінок і чоловіків.

Модель «як + наповнений чимось предмет = дуже товстий» зафіксована у закарпатських та подільських говірках: *зах.под. йак торба з гни^елиц'ами* (Др); *сх.под як мішок з три'ням* [7, с.154]; *закарп. набытий, йак стружак* (солом'яний матрац) [6, III, с.197].

Отже, у говірках Західного Поділля, як і в інших українських, значне місце посідають загальноукраїнські фраземи, в яких виразно відбито загальнонародне вміння спостерігати і поєднувати найбільш суттєве від часто повторюваних явищ та вражень від них. Семантика пов'язана з етнокультурними особливостями діалектоносіїв, а саме з предметами побуту та господарства, оточуючим тваринним і рослинним світом.

Фраземний фонд цих говірок засвідчує його численність у мовленнєвій практиці їх носіїв та беззаперечний чітко виражений антропоцентричний характер діалектних фразем.

Скорочення назв говірок

Бойк. — бойківські, *бук.* — буковинські, *гуц.* — гуцульські, *закарп.* — закарпатські, *зах.вол.* — західноволинські, *зах.под.* — західно-подільські, *зах.степ.* — західностепові, *карп.* — карпатські, *лемк.* — лемківські, *наддніпр.* — наддніпрянські, *наддністр.* — наддністрянські, *надс.* — надсянські, *под.* — подільські, *поліс.* — поліські, *слобож.* — слобожанські, *сх.слобож.* — східнослобожанські, *степ.* — степові.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вн — смт Вінківці Вінковецького р-ну Хмельницької обл.;
Вр — с.Врублівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Гр — с.Горошова Борщівського р-ну Тернопільської обл.;
Дн — ст. Дунаївці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.;
Др — с.Дерев'яни Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Зл — с.Зелене Волочиського р-ну Хмельницької обл.;
Злн — с.Зелена Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Злч — с.Зеленче Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.;
Зр — с.Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Ів — с.Іванків Борщівського р-ну Тернопільської обл.;
Івн — с.Іванківці Городоцького р-ну Хмельницької обл.;
Кд — с.Кадіївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Км — с.Комунар Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Кр — с.Курівка Городоцького р-ну Хмельницької обл.;
Крм — с.Кормильче Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Крч — с.Карачієвці Вінковецького р-ну Хмельницької обл.;
Кс — с.Косиківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.;

Кт – с.Китайгород Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Лс – с.Лісоводи Городоцького р-ну Хмельницької обл.;
МК – с.Мала Кужелівка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
Мк – с.Маків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
Мн – с.Монастирок Борщівського р-ну Тернопільської обл.;
МО – с.Майдан-Олександрівський Віньковецького р-ну Хмельницької обл.;
Нг – с.Нігин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Ор – с.Оринин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Пл – с.Пилипківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.;
ПХ – с.Пилипи-Хребтіївські Новоушицького р-ну Хмельницької обл.;
Рх – с.Рахнівка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
См – смт Смотрич Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
СУ – смт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Сх – с.Сахкамінь Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Цк – с.Пикова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Чр – с.Черче Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Шд – с.Щидлівці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел:

1. *Бевзенко С.П.* До характеристики відмінностей української діалектної мови у фразеології // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези респ. наукової конференції – К.: Наук. думка, 1972. – С.148-149.
2. *Вархол Н., Івченко А.* Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1990. – 160 с.
3. *Грица Т.Г.* Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл.: Дис. ... канд.філ.наук.: 10.02.01. – Харків, 1996. – 181 с.
4. *Дзедзелівський Й.* І.Огієнко як діалектолог і організатор діалектологічних досліджень // Іван Огієнко (Незабутні імена української культури). Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (26-27 травня 1992 року). – Львів, 1992. – Ч. I. – С.74-77.
5. *Дзедзелівський Й.* Питання діалектології на сторінках журналу «Рідна Мова» // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.Огієнка в контексті українського національного відродження. До 100-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С.95-98.
6. *Дзедзелівський Й.О.* Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл.України (лексика). – Ужгород, 1993. – Ч. III. – 464 с.
7. *Доленко М.Т.* Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолля // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып.272. – №8. – С.131-161.
8. *Коваленко Н.Д.* Діалектологічні студії І.Огієнка і сучасні проблеми фразеографії // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. III. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2006. – С.152-158.
9. *Леснова В.В.* Номінація людини та її рис у східнословобжанських українських говірках: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 21 с.

10. *Медведев Ф.П.* Діалектні та архаїчні компоненти фразеологізмів — важливе джерело вивчення історії розвитку та стилістичних функцій словникового складу сучасної української літературної мови // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. Тези доп. — Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. — С.96-98.
11. *Мукан Г.М., Непійвода Ф.А.* Діалектні риси у фразеологізмах української мови // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези респ. наукової конференції — К.: Наук. думка, 1972. — С.149-150.
12. *Приказки, прислів'я, і таке інше.* Уклав М.Номис. — К., 1993. — 768 с.
13. *Фодоров А.И.* О критериях выделения диалектных фразеологических единиц (ФЕ) // Актуальные проблемы лексикологии. Тезисы докладов IV лингвистической конференции. Слово в языке, речи, контексте. 7-8 мая 1974 г. / Отв. ред. Н.А.Лукьянова. — Новосибирск: НГУ, 1974. — С.93-94.
14. *Чабаненко В.А.* Фразеологія говірок Нижньої Наддніпрянищини // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доп. — Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. — С.105-106.
15. *Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И.* Украинский диалектный словарь Харьковской области (Фрагменты словаря) // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. — Самарканд, 1975. — Вып. 272. — №8. — С.192-207.
16. *Юрченко О., Івченко А.* Словник стійких народних порівнянь. — Харків, 1993. — 172 с.

The article runs about the phrases in West-Podilla dialects in comparison with other Ukrainian dialects. The method of structure-semantic modelling made it possible to define the territory prevalence of some phraseological units, to investigate the peculiarities of their variations and the development of motivation.

Key words and word-combinations: Western Podillia dialects, phraseme, dialect phrasemics, arealogy, structural and semantic model.

Отримано: 25.09.2007 р.